

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

(GEMDER)

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı:1

Haziran-2021

MAKALE BİLGİLERİ

Delalet İlminin Dilsel Açıdan İncelenmesi ve Arapça Öğretimine Katkısı

Linguistic Examination of Delalet Science and Its
Contribution to Arabic-Language Teaching

YAZAR

Ebrar DEMİRBAŞ

Ankara Yıldırım Bayezit Üniv. Yüksek Lisans Öğrencisi

ebrar.smeyye@hotmail.com

Orcid: 0000-0003-3455-7440

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 24.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 28.06.2021

Sayfa Aralığı: 137-156

Öz: Delalet ilmi yani İlmu'd-Delale, bize kelimeyi yani lafzı her açıdan inceleyerek delalet ettiği manayı tespit etmemizde yardımcı olan dil ilim dalıdır. Araplarda Delalet İlmine tefsir çalışmaları başladığında yoğunlaşmıştır. Batıya gelince; lafız anlam olguları Batıda “semantics” ismi altında toplanmış, anlama ilişkin araştırmalar, Batıda Trench'den itibaren başlamış; Mayhew, Skeat, Darmester, Breal ve nihayet De Saussure'e gelinceye kadar devam etmiştir. Delalet dilsel olarak beş kısma ayrılır; Sessel Delalet (الدلالة الصوتية), Kelime Yapısını İnceleme Açısından Delalet (الدلالة الصرفية), Kelime Anlamını İnceleme Açısından Delalet (الدلالة المعجمية), Garamersel Delalet (الدلالة النحوية), Sosyolojik Açından Delalet (الدلالة الإجتماعية). Bu delalet türleri Araççayı öğrenme konusunda belirli açılardan bize yardımcı olur.

Anahtar Kelimeler: Delalet, Semantik, Anlambilim, Dil, Dilbilgisi, Lafız, Mana

Abstract: The science of semantic-delalet, namely İlmu'd-Delale, is the science of language that helps us to determine the meaning it indicates by examining the word from every angle. Arabs concentrated on the science of semantic-delalet when the commentary of the Qur'an has begun. As for the West; word meaning facts are gathered under the name of “semantics”, researches in this area has begun with Trench, continued with Mayhew, Skeat, Darmenster, Breal and until it finally came to De Saussure. Delalet-Semantic is linguistically divided into five parts; Phonetic, word structure, word meaning, grammatically, and sosyological delalet-semantic. These types of delalet-semantic helps us in learning Arabic from certain aspects.

Giriş

Delalet ilmi şer'i, aklî ve luğavi olarak incelenmiş, ülkemizde ise şer'î açıdan fıkıh usûlü tefsir ilmi gibi konularda delalet ilmi üzerinde durulmuştur. Aklî olarak mantık ilmi delalet ilminden faydalanmıştır. Fakat, luğavi olarak delalet ilmi üzerinde çok fazla durulmamıştır. Makalenin amacı delalet İlmini dilsel olarak incelemek, ve Arapça eğitiminde sağlayabileceği katkıları değerlendirmektir.

1. Dil Nedir?

Dil, insanlık tarihinin herhangi bir döneminde, belli bir topluluğun bireyleri arasında, duruma göre düzenlenip telaffuz edilen bir anlatım ve anlaşma aracıdır. Bir başka ifadeyle, kendi düzeni dışında düzen tanımayan ve alternatifi olmayan bir araç olarak dil, düşünceleri anlatmaya yarayan ses ve anlam olarak ortak öğelere sahip ve bu özellikleriyle yalnızca insana özgü çok yönlü bir işaret sistemidir.¹

Dili, "her topluluğun gaye ve düşüncelerini iletmiş lafızlar" olarak tanımlayan İbn Cinnî (v. 392/1002) lafızların mânaları barındırarak insanlar arasındaki iletişimi sağlayan en temel araç olduğunu ifade etmektedir.²

İnsanın mânaları ifade etmede lafızları kullanması temelde lafız mâna arasındaki delalet ilişkisini gündeme getirmektedir. Lafız-mâna arasındaki bu delalet ilişkisi dilbilimin temel sorunu olmaktadır.³

2. Delalet Kavramı, Batı ve Türk Dünyasında Bu Kavrama Karşılık Gelen Kavramlar

Elimizdeki en eski kaynaklara göre insanoğlu çok eskiden beri, dili oluşturan seslerin, özellikle sözcüklerin dışımızdaki dün-

¹ Güven, Ş (2013) 'Dil Anlam ve Çokanlamlılık' Bilimname, S:2, s.69-100

² Gökçır, Necmettin, (2009), 'Tefsir Usulünde "Lafız-Mana" İlişkisinin Tespiti ve Bağlam Bilgisinin Önemi' Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü, 2009, s. 333-344

³ Gökçır, (2009), s.333

ayla ilişkisine merak duymuş, nesnelere ad verilirken kullanılan sesler ve ses bileşimleriyle nesnelere arasında, o nesnelere niteliklerine uyan bir bağlantı olup olmadığı üzerinde durmuş, birtakım düşünceler, varsayımlar geliştirmiştir. Bugün köken bilgisi ad verilen filoloji alanı bir bakıma, bu çabaların uzantısı sayılabilir.

Eski Hint'te, Brahman okullarında en önce öğretilmesi gereken bilginin dilbilgisi olduğunu öğreniyoruz. Nirukta adı verilen köken bilgisi, bunun konularından birini oluşturuyordu. En eski dilbilimciler oldukları anlaşılan Eski Hint dilbilgisi uzmanları seslerin anlamları olup olmadığını tartışmışlardı. İ.Ö. V. yüzyılda yaşamış olan Yaska köken bilgisi ve dilin doğuşuna ilişkin birtakım varsayımları ileri sürerek doğruya, gerçeğe ulaşmaya çalışmıştı. Örneğin adların, ilişkili oldukları eylemlerden türedikleri benimsenirse aynı eylemlerle anlamca ilgili bütün adların birbirlerine sesçe yakın olmaları gerektiğini düşünüyordu. Türkçeye uygulayarak örneklendirsek, eğer uçak, uçmak eylemiyle ilgili olduğu için bu adı almışsa kuş, arı gibi, uçan her nesneye aynı kökten adlar verilmeliydi. Durum her sözcükte öyle olmadığına göre ses bileşimleriyle gösterdikleri nesnelere arasındaki bağlantı ortadan kalkmış oluyordu.

Eski Yunan düşünür ve dilcileri yüzyıllar boyu sözcükle nesne ilişkisini tartışmışlardı.

XIX. yüzyıla gelinceye kadar Batı düşünür ve dilcilerinin anlam konusunda, üzerinde en çok durdukları, anlam değişmeleiydi: sözcükler nasıl oluyor da zaman içinde daha değişik bir içerik kazanıyorlardı?⁴

Batı dünyasında semantik kavramı bu şekilde oluşmuş olup, Arap dünyasında ise; Kur'an nazil olduktan sonra, onu anlama çabaları ile tefsir ilmi oluşmuş, tefsir ilmi ile delalet ilmi bağlantılı olarak gelişmiştir. Yani Arap dünyasında delalet ilminin ta-

⁴ Aksan, Doğan, (1994), 'Anlambilim, İlgili alanlar ve Türkçe' Ankara Ü. TÖMER Dil Dergisi, S:16, s.118.

rihi çok daha öncelere dayanır. Bu bölümde delalet kavramını, Türk dünyasında bu kavrama karşılık gelen Anlambilimi ve Batı dünyasında bu kavrama karşılık gelen Semantiği ele alacağız. Her ne kadar delalet ilminin genişliğinden dolayı bu kavramların delalet ilminin yerini çok doldurulamadığı görülse de, şu an delalet ilmine karşı gelebilecek ve yerini doldurabilecek başka kavram bulunmamaktadır.

3. Delalet

Delalet kelimesi, bazılarına göre ikinci, bazılarına göre dördüncü diğer bazılarına göre de birinci baplandır. Masdarı, delâlet, dilâlet veya dülâlet olarak üç farklı şekilde gelen bu kelime, sözlük manası itibarıyla yol göstermek, irşat ve kılavuzluk etmek demektir.⁵

“Dâll sebebiyle medlûlün bilinme halidir”, diye tarif edilmiştir. Cürcânî'ye göre; “Bir şeyi bilmek için kendisine lazım olan diğer bir şeyin bilinmesidir”, Bunlardan birincisi, dâll (bilgiye ulaştırıcı), ikincisi de medlûl yani bilginin kendisidir.⁶

Delalet kavramı, İslami metodolojinin en kapsamlı kavramlarından birisi, belki de en önemlisidir. Dolayısıyla delalet, başta sarf, nahiv, belagat, fıkıh usûlü, mantık ve vaz' olmak üzere İslam kültüründeki aklî ve naklî ilimlerin müştereken kullandıkları kavramlardan bir tanesidir.⁷ Eski Arap Alimlerinde Delalet; Alimler dilin, hayatlarındaki önemini anladıklarından beri dilin delaleti araştırma konusu olmuştur. Bu alimlerden birisi de İmam Şafîdir. risalesinde, usul ilmi açısından delaleti genel ve özel anlamda incelemiştir.

⁵ ez-Zemaşşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Ömer, (2009), Esâsu'l-Belâğa, Beyrut, Dâru'n-Nefâis, s.179-180.

⁶ el-Cürcânî, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. 'Ali Seyid Şerif, (1283), Ta'rifat, İstanbul, Mehmet Esat, s.7-72.

⁷ Seber, Abdulkerim, (2013), 'Semantik-Delalet Kavramlarının Mukyeesesi ve Anlambilim Kavramının Muhtevasının Tespiti' C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:XVII, S:2, s.105

İmam Şafî den sonra Ebu Osmân el-Câhız gelir, Câhız beyanın kapılarını ilk açan, dilin amaçlarını ve güzelliğinin yerini ilk gösteren kişidir.

Aynı şekilde Ebu'l-‘Abbas el-Muberrid delaletin dil açısından önemini şu sözleriyle ifade eder: "Sözü kısaltmak ve mübalağayı uzatmak Arap kelamının özelliklerindedir, jest ve mimikler bir şeyin üstüne düşer ve akıllı kişiler onu bulmak için şarkı söyler, tıpkı ani bir şimşğe denildiği gibi."

4. Modern Dönemde Delalet

Delalet kavramı 19. yy. sonlarında modern dil kurallarına göre düzenlenmiştir. Bu dönemde bilimsel ve teknik açıdan delalet ilminin konularında ve alanını belirlemede bir sıçrayış olmuştur. Modern delaletin alanı o kadar geniştir ki, dil ile alakalı her konuda bir payı vardır. Bundan dolayı delalet ilmi sözlük kavram ve kelimelerle ilgilenen diğer bilim dallarından daha geniş bir alana sahiptir.⁸

5. Semantik

Batıya gelince; lafız anlam olguları Batıda "semantics" ismi altında toplanmış, Firth'in belirttiğine göre; "Anlama ilişkin araştırmalar, Batıda Trench'den itibaren başlamış; Mayhew, Skeat, Darmester, Breal ve nihayet De Saussure'e gelinceye kadar devam etmiştir. Semantik, tarih içinde anlamda meydana gelen değişiklikleri, anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam değişmesi ve mecaz başlıkları altında ele almıştır." Bu anlamı, Margaret Borman'ın, Hayakawa'dan semantiğin tanımına dair naklettiği;"Semantik, aslında kelimelerdeki anlam değişikliğini tarihi olarak incelemeyi amaçlar" sözü de pekiştirmektedir.⁹

Semantik kelimesinin Grekçe semantike-semantikos kelimesinden geldiği, sözlük manasının, anlam veren, anlam belirten

⁸ Mücahid, Abdulkerim, (1985), ed-Delaletu'l-Luğaviyye 'inde'l-'arab, Dār ed-Diya' الدیاع دار, s.4-6.

⁹ Mücahid, Abdulkerim, Çeviren: Divelekçi, Celalettin, (2006), 'Semantiğin Arap ve Batı Dünyasındaki Serüveni' A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S:2, s.261.

demek olduğu, ilk defa Alman dilcisi K. Reising'in 1826-1827 yıllarında "Latin Dil Bilimi Üzerine Dersler" adlı kitabını hazırlarken semosiologie kelimesini anlambilimi karşılığında kullandığı bildirilmektedir.¹⁰

Bu kavramı terim olarak ilk, Fransız ilim adamı Michel Breal 1883 yılında yayınladığı Hint dilinin kelime anlamlarını ele alan araştırmasının başlığı olarak kullanmıştır.¹¹

Semantiğin teorik kısmıyla ilgili çalışmalarda mahiyeti, tarihçesi, muhtevası, çeşitleri ve kısımları gibi konularında birbirinden farklı bir takım açıklamalara rastlamak mümkündür. Kimileri semantiğin Batıda geliştirilmiş yeni bir metot olduğunu belirtirken, diğer bazıları tarafından semantik, mazısı çok eskilere dayanan ancak son zamanlarda ortaya çıkan yeni bir bilim dalıdır. Kimilerince basit bir kelime çalışmasından ibaret olduğu söylenen semantik, dil, mantık ve belâgat gibi ilimlerle ilişkilendirilmektedir.¹²

6. Anlambilim

Anlambilim çoğunlukla "anlamın ya da anlamlandırmanın bilimsel incelenmesi"¹³ olarak tanımlanır.

Bu saptamalar ışığında, dilin anlamlandırma bilimi olarak tanımlanan anlambilim insan iletişiminin temel yapılarını keşfetmemizi sağlar¹⁴

Anlam bilimi felsefî ya da mantıksal ve dilbilimsel olmak üzere iki farklı açıdan ele alınabilir. Felsefî ya da mantıksal yaklaşım, göstergeler ya da kelimeler ile bunların göstergeleri arasındaki bağlantıya ağırlık verir ve adlandırma, düz anlam, yan anlam, doğruluk gibi özellikleri inceler. Dilbilimsel yaklaşım ise

¹⁰ Seber, Abdulkerim, (2013), s.100.

¹¹ Mücahid, Abdulkerim, (1985), s.2.

¹² Seber, Abdulkerim, (2013), s.101.

¹³ Baylon, Christian/ Mignot, Xavier (1995). Sémantique du langage. Initiation, Paris, Nathani, s.3.

¹⁴ Nyckees, Vincent (1998), Sémantique, Paris, Berlin, s.5.

zaman içinde anlam değişiklikleri ile dilin yapısı, düşünce ve anlam arasındaki karşılıklı bağlantı gibi konular üstünde durur.¹⁵

Bir başka deyişle göstergelerin anlamlarının ilişkin olduğu bilim veya teoriye anlam bilimi denir. Bu anlamda gösterge denince; görülebilen, duyulabilen ve iletişim halinde olan herkes için belli bir anlamı olan birimler anlaşılır. Bu koşulu, trafik levhaları ya da körler alfabesinde var olan kelimeler de yerine getirir. Anlambilim, her çeşit gösterge ile ilgilenirse [Gösterge biliminin](#) alt alanına girer; yalnızca dilsel göstergelerle ilgilenirse dil biliminin alt alanına girer.

Dilsel birim olan göstergeler: Anlamı olan bütün dilsel ifadeler “gösterge” olarak tanımlanır. Örneğin; “hedefliyorsun” kelimesi iki parçadan oluşmaktadır. Sözcüğün kökü olan “hedeflemek”, “belli bir amaca ulaşmayı istemek” anlamındadır; kelimenin sonundaki “-yorsun” eki ise dilbilgisel olarak 2. tekil şahıs olduğunu belirtir. Bu durumda da semantik, Dil biliminin alt alanı olarak dilsel birimlerin anlamlarının açıklanması ile tanımlanması ve karmaşık ifadeleri bir araya getiren durumlar ile uğraşır. Böylelikle cümleler ya da daha büyük birimler oluşur ve bu birimler iletişim sırasında etkili bir şekilde kullanılır. Tarihsel anlambilim ise zaman içerisinde değişen dilsel birimlerin anlamlarını araştırır.¹⁶

7. Delalet İlimi

Dilsel olarak delalet, alanına göre farklı kısımlara ayrılır. Beş kısma ayrılan delalet ilminin kısımları aşağıda açıklandığı gibi; savtiyye, sarfiyye, mucemiyye, nahviyye ve ictimaiyye dir.

7.1. Sessel Delalet (الدلالة الصوتية)

Bu delalet türü tek bir harfin ifade değerinden kaynaklanır. İbn'i Cinnî bu konuyu bir çok örnekle örneklendirmiştir. Tıpkı ([خضم - قضم](#)) kelimelerinin arasındaki fark gibi.

¹⁵ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Anlambilim>

¹⁶ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Anlambilim>

قضم: Kuru yiyecek için kullanılır.
خضم: Yaş ve yahut taze yiyecek için kullanılır.

Araplar telaffuz kolaylığından dolayı " الخاء " harfini " خضم " kelimesi için kullanmışlardır. Bu da yenilen şeyin yaş ya da taze bir yiyecek olduğuna delalet eder.

"القاف" harfini ise telaffuz zorluğundan dolayı " قضم " kelimesi için kullanılmıştır. Bu da yenilen şeyin kuru bir yiyecek olduğuna delalet eder. "Böylece işitilen sesler somut olaylara uyarlandı."

Onomotopoeia; Ses Yansıması olarak bilinen kavram bahsettiğimiz delalet türünün altındadır. " Bu da, sessel bir sembol olarak lafız ve mana arasında doğal bir ilişki ya da duyusal bir sezgi olduğu anlamına gelir."

"Bu olgunun, doğal seslerin harflere yansıdığı bir çok kelimede olduğu aşikardır. Bu kelimelerden bazıları الصرير- الخرير- القلفة gibi v.b. kelimelerdir."¹⁷

7.1.1.Harflerin Sıfatları

Arapça da nasıl herflerin mahreçleri varsa her bir harfin, okunuşu, tınısı vb. özelliklerini yansıtan bir çok sıfatı vardır.

Muhammed Mekkî sıfatı, harfin telaffuzu esnasında, sesin akması veya akmaması, mahrecine kuvvetle dayanması veya dayanmaması gibi harflere ârız olan keyfiyet şeklinde tanımlamıştır.¹⁸

7.2. Harflerin Taşıdığı Anlamlar

Arap dilbilimcileri, farklı kelimelerde ortak olarak kullanılan harflerin ortak bir mâna etrafında şekillendiğini gözlemlemiştir. Mesela غ harfinde gizlilik ve kayıp mânası vardır. Bu harfin ortak kullanıldığı, غاب - غار - غاص - غمض - غمر - غرب - غرز - غرس gibi kelimelerin hepsinin bu ortak mâna etrafında döndüğü görülmektedir. غاب kelimesi

¹⁷ Yusuf, Seyyidu'l-' Arabî, ed-Delale ve ilmu'd-Delale, www.aluukah.net, s.3-4.

¹⁸ Mekki, Muhammed(2012) Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, s. 44.

gözden kaybolma mânasında iken غار kelimesi görünmez olma anlamındadır. Yine غلق kapatmak, kilitlemek, örtmek mânasında kullanılırken غفر kelimesi de affetme, silme, kapatma mânalarına gelmektedir.¹⁹

نفت نهض - نثق - نما - نشأ - نجم - نزف - ن harfinin ortak kullandığı gibi bir çok kelimeye genel olarak bariz olma ve ortaya çıkma manaları vardır.

Ayrıma ve kopma manası taşıyan ق harfinin kullanıldığı قطع kelimelerin de bu ortak mana etrafında şekillendiğini görmekteyiz.²⁰

Görüldüğü üzere Arapçada sesin manaya delalet ettiği bir çok örnek vardır, bu durum Arap dilinin sanatsal yönünü çok güzel ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan, bu durum her harfin bir mana ihtiva ettiğini ya da aynı harfin olduğu tüm kelimele- rin aynı anlama geldiği anlamına gelmez.

7.3. Kelime Yapısını İnceleme Açısından Delalet (الدلالة) (الصرفية)

Kelimenin yapısına ve biçimine dayanan delalet türüdür. İbn Cinnî 'aynu'l-kelime yani kelimenin orta harfinin şiddeti hakkında bir konuşmasında bu delalet türüne işaret etmiştir. Kelimenin orta harfi anlamın gücüne ve önemine vurguda kullanılır. قطع kelimesindeki gibi.

Dr. İbrahim Enis bilindik bir cümlesinde bu delalet türüne şekilde işaret etmiştir. " Onu doğrulamayın çünkü o bir yalancıdır. لا تصدقه فهو كذاب : çölün ortasında saniyeler içinde, gözün petrol göreceğini akıl ediyor musun?" burada كاذب yerine kelimenin orta harfindeki şeddeden dolayı delalet açısından vurgunun daha güçlü olduğu كذاب kelimesi kullanılmıştır.²¹

Aynı zamanda kelime üç harfli kök anlama sahipken belirli kalıplarda bir çok türemiş kelimeye sahiptir. Kelimelerin türedi-

¹⁹ Tuğ, s.31.

²⁰ Tuğ, s.31.

²¹ Yusuf, Seyyidu'l-'Arabî, s.4.

ği her bir kalıp farklı manalara gelir. Sarf ilminde bir çok Bab vardır ve her Bab'ın farklı anlamı vardır. Kök bir kelimeyi farklı kalıplara koyarak bir çok anlam elde edebiliriz, bu kalıplaşmış kelimeler bize lafzın manasını tespit emede büyük bir kolaylık sağlar. Örneğin,

Sibeveyhi Şöyle der: خاف-خرج- دخل (girdi-çıktı-korktu) bu fiille-re fail konumunda olanları bir başkası tarafından eyleme uğradını bildirmek istediğinde أدخله-أخرجه-أخافه (onu koydu, onu çıkardı, onu korkuttu) şeklinde fiili if'al kalıbıyla ifade edersin.²²

7.4. Kelime Anlamını İnceleme Açısından Delalet (الدلالة المعجمية)

Bu delalet türü lafzın kullanılmasına dayanan bir delalet türüdür. Kelime delaletini merkez alır. Kelimenin tüm kullanım alanları ve kelimedenden türeyen tüm kelimelerin incelenmesi gerekir. Mesela, lafzın söylenirken ne anlama delalet ettiği gibi hatta eğer kelime Mu'cemi açıdan bir çok anlama delalet ediyorsa, kelime de hangi delaletlerin istenildiğini siyak belirler. Modern dil biliminde delalet için; " Esas, birincil ya da merkezi mana bazen de tasviri, kavramsal ya da bilişsel mana olarak isimlendirilir. Bu anlam dilbilimin baş faktörüdür." bu delalet türü, bağlam için hangi lafzı uygun olduğunu seçer, bazı delaletsel özellikler uygun olan bu lafzı siyak için en uygun lafız kılar.²³

Özetleyecek olursak kelimenin sözlük anlamını esas alan delalet türüdür.²⁴ Bu delalet türü her ne kadar kelimenin sözlük anlamını esas alsada kelimeyi derinlemesine inceler, kelimenin kök yapısına bakar bu kökten türeyen kelimeleri inceleyerek anlamlarını karşılaştırır. Kelimenin hangi tarihlerde hangi anlamlarda kullanıldığı, farklı toplumlarda teşkil ettiği farklı manalar ve bunların karşılaştırılması bu delalet türü için önemlidir.

²² Arvasi, Bünyamin (2020) 'Sarf İlminde İf'al Babı ve Taşındığı Anlımlar' Genç Mütetekirler Dergisi, C:1, S:2, s.38

²³ Yusuf, Seyyidu'l-'Arabi, s.5.

²⁴ Yusuf, Seyyidu'l-'Arabi, s.10.

7.5. Garamersel Delalet (الدلالة النحوية)

Kelimelerin ait olduğu dilin terkibi(kuralları-düzeni) vasıtasıyla birbirine bağlantısına dayanan delalet türüdür, örneğin Arapça dilbilgisinin kurallarını oluşturan sarf gibi; sarf olmadan hiç bir konuşmanın mesajı konuşan kişiden alıcı kişiye ulaşmada başarı sağlayamaz. Sibeveyh bunu "Ulaşılmaz Yalan" olarak isimlendirerek bu duruma işaret eder, eğer Arapça bir cümle nahivsel ya da delaletsel açıdan düzgün değilse bunun sebebi cümlenin başının, geri kalan kısımlarla çelişmesidir.

Dilbilimcilerimiz bu delalet türünün önemini, dilsel açıdan yerini ön saflarda belirleyerek vurgulamışlardır.

İbn Cinni İrabı "lafızların manasının açıklaması " olarak nitelemiştir ve buna bir örnek vererek daha açık ve anlaşılır bir hale getirmiştir.

أباه سعيد أكرم -
- شكر سعيدا أبوه

Bu iki cümleyi duyduğunda birisinin ref birisinin nasp oluşundan hangisinin fail ve hangisinin meful olduğunu anlarsın eğer bu cümleler de küçük bir karışıklık olsa babanın kim olduğu anlaşılmaz.

Fail sel delalet fiil ile fail arasında, meful sel delalet fail ile meful arasında, tevkitsel delalet tevkit harfine yani (ان) ' ye dayanan, hal ile alakalı delalettir.

Arap dil alimlerimiz de bu delalet türüne çok önem verir ve dilsel önem açısından bu türün yerini ön saflarda belirlerler.²⁵

Özetle bir kelimenin cümledeki diğer kelimelerle olan ilişkisini açıklayan delalet türüdür.²⁶

8. Sosyolojik Açıdan Delalet (الدلالة الاجتماعية)

Çevresel faktörlerden dolayı oluşan dilsel farklılıklara dayanan delalet türüdür. Örneğin; şaşırma dehşete düşme kınama ya da korkma gibi...

²⁵ Yusuf, Seyyidu'l-' Arabī s.5-6.

²⁶ Yusuf, Seyyidu'l-' Arabī s.10.

Bazı dilbilimciler (المسرح اللغوي- لغة المسرح) kavramları dilsel olayı çevreleyen şartlar ve koşullar kavramına işaret eder. Eski ve yeni dilcilerin çoğu bu delalet türüne vurguda bulunmuştur.

27

Yani, bir kelime Mısır toplumunda bir anlam ifade ederken, farklı bir toplumda başka bir anlam ifade edebilir.²⁸

9. Lafzın Manaya Delaletinde Bağlam

Dildeki lafız-mana arasındaki delalet ilişkisi konusu Doğu da farklı cevaplar bulmuş bir konu olarak karşımızda hala durmaktadır. Lafız mana arasındaki ilişkiye dilin kendisi ile düşünce arasındaki bir ilişki olarak inceleyen Batı dilbilimi ise bu soruna nihai olarak bütünlük anlayışı içerisinde değerlendirmektedir. Bu yaklaşım daha önceki çalışmalarda esas alınan “manayı” tek tek lafızlarda arayan anlayışın yerine, dilin tüm birimlerinin birbiriyle ilişkili nitelikte olduğu anlayışını ikame etmeye çalışmıştır. Bu anlayış çerçevesinde “mana” sadece sözcüklerde değil, dilin tüm birimlerinin bütünlüğü ve dilin sistemi içerisinde aranmaya başlanmıştır. Saussure Course in General Linguistics adlı eserinde dilin bir sistem içerisinde olduğunu iddia eder. Saussure burada anlamın öznel ve kişisel tecrübelerle dayanmadığını bilakis ortak bir yapısal sistem içerisinde üretilen ve bu yapı içerisindeki üyelerce ortak kullanılan bir öge olduğunu öne sürmektedir. Bu görüşe göre lafız ile mana arasındaki ilişkiyi belirleyen etkenler arasında dili kullananların kültürleri, nesneleri algılamaları sayılmaktadır. Buna göre dil, dünya görüşünü, düşünme tarzını her ferde verdiğinden ve toplum içerisindeki birey de yaşadığı kültürün tarihsel mirasını, düşünme tarzını ve nesnelere algılama şeklini, dil içerisinde kodlanmış olarak bulmasından dolayı, dilin içerisindeki lafızların ve sembollerin de-

²⁷ Yusuf, Seyyidu'l-'Arabî, s.7.

²⁸ Yusuf, Seyyidu'l-'Arabî, s.10.

laletini tespitte bu unsurların (tarihsel ve toplumsal bağlam) kullanılabileceği üzerinde durulmaktadır.²⁹

Bundan yola çıkarak kelimeleri incelerken daha objektif bakabilmek ve kelimenin köküne indiğimizde asıl anlamını ve hangi anlamda kullanılmak istendiğini bu ikisi arasındaki farkı ve ortak noktayı anlamak adına lafzın manaya delaletini üç aşamada inceleyeceğiz. (benim yorumum) Bağlam Metin içi ve metin dışı olmak üzere ikiye ayrılır. eğer konu ya da kelime metin içinde anlaşılıyorsa metin dışı bağlama bakılır bu da tarihsel ve toplumsal olmak üzere ikiye ayrılır:

10. Tarihsel Bağlam

Lafzın anlamını tespit ederken metin dışı bilgiler bize söylenen sözün tarihsel şartları vermesi açısından önemlidir. Lafzın söylendiği zaman, söylendiği mekan ve hangi olay üzerine söylenmiş olduğu lafzın manası üzerinde etki eder. Kelimenin tarihsel kökenini incelemek daha sağlıklı bir manaya ulaşmak için bize önemli bir kapı açar.

Tarihsel bağlamın bilinmesinin gerekliliğine dair olarak kaynaklarda zikredilen bir örnek konuyu açıklığa kavuşturmakta önemlidir. Bu rivayete göre, içkinin haram kılındığını bildiren ayet nazil olunca, sahabe Hz. Peygamber'e daha önce içki içip ölenlerin durumu nedir diye sorulmuş ve ardından da "iman edip güzel amel işleyenlere tattıklarından dolayı hiçbir günah yoktur." Maide, 5/93 ayeti azil olmuştur. Ancak sebab-i nüzulünü dikkate almayan Osman b. Maz'un ve Amr b. Ma'di bu ayetin lafzına dayanarak içki içmenin mübah olduğunu iddia etmişlerdir. Bu nüzul sebebinin bilinmemesinden kaynaklanan yorum yanlışlığıdır. Ayetin kastı emir henüz inmeden önce ve-fat etmiş fakat içki içmeye devam etmiş müminler içindir. Yasak

²⁹ Gökür, (2009), s.338.

ayetin inmesinden sonra sorulan sorulara karşılık verilen bir cevap niteliğindedir.³⁰

11. Toplumsal Bağlam

Lafızların ait oldukları toplumların kültürel bağlamları çerçevesinde ele alınması dilin kendi tabiatının bir kuralı olarak karşımızda durmaktadır. Zira bir dilin lafızları tek başlarına değil de, toplumsal bir sistem içerisinde kastedileni tam olarak ifade ederler. Yani lafız mana arasındaki ilişki, metin içi sistemle birlikte ayrıca kültürel ve toplumsal bağlam içerisinde de şekillenmektedir. Zira dil salt metinlerin veya onu konuşan fertlerin değil, bağlı bulunduğu kültürün ve toplumun bir parçasıdır. Bu nedenle mana tek tek lafızlarda değil, aynı zamanda içinde bulunduğu kültürel ve toplumsal yapı içerisinde aranmalıdır.

Arap edebiyatında toplumsal bağlam açısından bize en çok yardımcı olan kaynak şiirlerdir. Şiir o toplumun yapısını, yaşam tarzını, geleneklerini ve kültürlerini bize yansıtır. Bir toplumun sosyolojik yapısını bilmek, lafzın manasını tespit etmekte büyük bir kapı aralar. Öte yandan Kur'an da bu konuda büyük bir örneklik teşkil eder ve bize indirildiği dönem hakkında büyük ipuçları verir. Aynı şekilde Kur'an'da lafzın manasını tespit etmek için o zamanki toplumun sosyolojik yapısını iyi bilmek gerekir. Örneğin,

"أَفْرُزِذْنَمُو يَئِيمِرْجُمِ ال رُشْحَنَ وَوُرِّي الصِّ فَخُفْنُ ي مَوْي"

"O günde sûra üflenir ve biz o zaman günahkarları gök gözlü bir halde mahşerde toplarız"

Ayetinde geçen *أَفْرُزِذْنَمُو* kelimesi Arapların sevmedikleri insanlar için kullanılan bir göz rengidir. Bu renk Araplarda uğursuzluk ve kötülüğün rengidir. Kur'an vahyinin nüzul sürecinde Arap dili ve kültürü homojen bir yapıda olmayıp birbirinden farklı birçok inanç sistemi ve sosyal dokuyu içerisinde barındırıyordu. Kur'an'daki lafızlar Mekke'nin dar müşrik ve ticaretle uğ-

³⁰ Gökkır, (2009), s.340.

raşan toplumundan başka, çöl hayatının içerisinde yaşayan be-devi kültür, Hz. İsmail'den kalan ve Allah inancına sahip Hanif kültür, Medine'de yoğun bir şekilde yaşayan ehli kitap toplumu da bulunmaktadır. Tüm bunlar birbirinden farklı kültürel yapıya ve kavramsal sisteme sahip farklı toplumlardır. Tüm bu toplumların oluşturdukları Arap dilini Kur-an çok farklı bir sistem içerisinde yeni bir kültürel yapı içerisinde kullanmaktadır.³¹

12. Delalet İlminin Arapça Öğretimine Katkısı

Yukarıda bahsettiğimiz üzere delalet ilmini dilsel açıdan incelediğimizde beş kısma bölerek inceliyoruz. Arapçayı yabancılara öğretmeyi ise üç kısma bölebiliriz; Gramerin yani nahvin öğretimi, kelime yapısının yani sarfın öğretilmesi ve konuşma Arapçasının yani muhadesenin öğretilmesi.

Bu bölümde delaletin dilsel (luğavi) kısımları ile Arapça öğretiminde kullanılan temel ilimleri karşılaştırarak dilsel delaletin Arapça öğretimine sağlayabileceği katkıları tespit edeceğiz.

Öncelikle, her dil öğretiminde temel ilke lafzın manasının sağlıklı bir şekilde tespit edebilmektir. Lafzın sözlük anlamının yanı sıra cümledeki konumu, içinde olduğu kalıp, lafzın kökeni ve bu kökten türeyen kelimeler bize manaya ulaşma konusunda yol gösterir.

Şimdi dilsel delaletin kısımlarını tek tek inceleyelim;

13. Kelime Anlamını İnceleme Açısından Delalet (الدلالة معجمية):

Dil öğreniminde ilk adım lafızların manası hakkında bilgi sahibi olmaktır. Sözlükler bize bu konuda birincil ve güvenilir kaynak olmakla birlikte ne kadar lafzın manasını bilirsek dile o kadar hakim oluruz. Bu sebeptendir ki dil eğitimcileri sözlük okuma konusunda teşvik edicidirler.

³¹ Gökür, (2009), s.340-341.

Görüldüğü gibi Arapçayı ya da herhangi bir dili öğrenmede Kelime anlamını inceleme açısından delaletin yani ed-Delale Mu'cemiyye'nin katkısı birincil sırada yer alır.

14. Garamersel Delalet (الدلالة النحوية):

Arapça öğretiminde gramere ve çok önem verilir. Her ne kadar bu konu tartışmaya açık bir konu olsa da Arapça da çoğunlukla lafız cümledeki konumuna göre manasını kazanır. Bu sebeptendir ki Arapça da lafzın manasını iyi anlayabilmek ve dile hakim olmak için Arap dilinin gramer kurallarını iyi bilmek gerekir. Cümle de fiilin failin mefulün ve diğer cümlenin öğelerinin yerini tespit ederek manayı çok kolay bir şekilde elde edebiliriz.

Bu duruma bir kaç örnek verirsek daha anlaşılır olacaktır:

لَقِيَ خَالِدٌ مَحْمُودًا رَأِيْبِيْنَ

Hâlit Mahmut'la ikisi de (ata) binmiş olarak karşılaştı.

اِسْتَرَيْتُ الْكِتَابَ مُجَلَّدًا

Kitabı ciltli olarak satın aldım.

Bu iki cümlede de Hal örneğini görüyoruz. Hal'in türkçe karşılığı durum zarfıdır. Hal Arapça gramerine göre nekira ve mansup olarak gelir. İki cümlede de altı çizili kelimelere baktığımızda nasp işaretleri olan nekira kelimeler görüyoruz. Bu durumdan bu kelimelerin 'hal' olduğunu anlayabilir ve cümlenin manasına çok daha kolay bir şekilde ulaşabiliriz. Daha basit bir örnekle örneklendirecek olursak:

كَتَبَ طَالِبٌ

(Öğrenci yazdı) burada yazıyı yazanın öğrenci olduğunu ve طَالِبٌ'un harekesinden fail olduğunu anlarız.

كَتَبَ طَالِبَا

Burada طَالِبَا'in harekesinden muful olduğunu düşünerek yazılanın yani kendisi hakkında bahsedilenin öğrenci olduğunu anlarız.

Yani gramer bilgisi(arapça nahiv bilgisi) lafzın manaya delaletini bilmede önemli bir aşamadır. Bir cümleyi tam anlamıyla

anlayabilmek için gramer bilgisine hakim olmamız gerekir, yukarıdaki basit örneklerden de bunu rahatlıkla anlarız.

15. Kelime Yapısını İnceleme Açısından Delalet (الدلالة الصرفية)

Arapça da kelime yapısını inceleyen dala 'sarf' denir. Bir kelimenin hangi kökten geldiği, nasıl türediğine, hangi bapta olduğuna bakarak kelimenin anlamı hakkında yani lafzın manası hakkında bize büyük ipuçları verir. Mesala,

İsmi Fail kalıbı bir eylemi ya da bir hareketi gerçekleştiren kişiyi belirten sıfat özelliği taşıyan isimdir. Bir kelimeyi 'فاعل' kalıbına koyduğumuzda burada bu kalıpta olan lafzın manasının eylemi yapan bir sıfat olduğunu direk anlarız. Örneklendirecek olursak;

كتب: Yazdı / كاتب: Yazan

فتح: Açtı / فاتح: Açan

Başka bir kalıptan örnek verecek olursak mesela ismi tasğir kalıbı üç harfli kelimeleri 'فَعْلِلْ' kalıbına aktaracak olursak burada lafız küçültme manası kazanmış olur. Örneğin;

أسد: Aslan / أسيد: Aslanlık (küçük aslan)

ولد: Çocuk / ولید: Çocukçağız

Görüldüğü üzere lafızların sahip olduğu manaların içinde oldukları kalıplara göre anlam kazanmalarının yanı sıra bu kalıpları lafzın manasını anlamada önemli bir yere sahiptir.

16. Sessel Delalet (الدلالة صوتية) / Sosyolojik Açından Delalet (الدلالة إجتماعية)

Sessel ve Sosyolojik delaleti bir arada değerlendireceğim, çünkü bu iki delalet türünü bilmek Arapça öğrenimini direk kolaylaştırmaktan ziyade lafza özel ilgisi olan kişilerin ya da kelime üzerinde tahassüs yapmak isteyen kişilerin dikkatini çekecek konulardır.

Bir lafzı her anlamda bilmek lafzın sahip olduğu harflerin sıfatlarını, mahreçlerini, bu sıfatlarla ve mahreçlerle kazandığı manayı öğrenmek Arapçayı öğrenme konusunda her ne kadar

katkı sağlasa da doğrudan katkı sağlamaktan ziyade lafız üzerinde tahassüs yapan kişiye katkı sağlar.

Aynı zamanda bir lafzın anlamını her açıdan bilmek hangi zamanlarda nasıl kullanıldığını öğrenmek, lafzın kullanıldığı zamanın sosyolojik yapısını incelemek de, hem lafız alanında özel tehassus yapan kişiye hem de tarihi, eski dönemde yazılmış kitapları detaylı bir şekilde anlamaya yardımcı olur.

Sonuç

Delalet İlmini lafzın manaya her açıdan delaletini inceleyen ilim dalıdır. Batıda "semantik" ve Türkiye'de ise "anlambilim" kavramları her ne kadar tartışmalı olsa da delalet ilmini karşılayabilecek kavramlardır. Delalet ilmi genel olarak İlahiyatçılar tarafından tefsir dalında ele alınan bir ilim dalıdır zaten Araplarda da Kur-an'ın tefsiri çalışmaları başladığında gün yüzüne çıkmış bir ilim dalı olmasının yanı sıra Arap dil bilimine pek çok katkı sağlamıştır. Delalet İlmine ilahiyatçıların gözünden değil de dilcilerin gözünden bakacak olursak beş kısma ayrılır;

Gramersel delalet: Lafzı dilbilgisi açısından inceleyen delalet türüdür. Cümlenin öğelerini bize bildirirken, bu öğelerin bilinmesiyle lafızların manalarını tespit etmede büyük kolaylık sağlar

Kelime anlamını inceleme açısından delalet: Lafzın sözlük manası konusunda ayrıntılı bilgiye sahip olmamızı ve bu şekilde lafzın manasını tespit etmemizi sağlar.

Kelime yapısını inceleme açısından delalet: Lafzı kökünü, türediği kelimeyi ve kalıbını inceleyerek lafzın manasını tespit etmeye yardımcı olan delalet türüdür.

Sessel delalet: Lafzın içerdiği harfleri, bu harflerin sıfatlarını, mahreçlerini vs. inceleyerek manaya ulaşmada yardımcı olan delalet türüdür.

Sosyolojik açıdan delalet: Lafzın kullanıldığı zamandaki toplumsal yapıyı inceleyerek mana hakkında fikir sahibi olmamıza

yardımcı olan delalet türüdür.

Bu delalet türleri lafzı her açıdan inceleyerek bize doğru manaya ulaşmada yardımcı olur bunun yanı sıra delalet ilminin Arapça öğretimine de büyük katkısı vardır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan, (1994), 'Anlambilim, İlgili alanlar ve Türkçe' Ankara Ü. TÖMER Dil Dergisi, S:16, s.118-124.
- Arvasi, Bünyamin (2020) 'Sarf İlminde İf'al Babı ve Taşındığı Anımlar' *Genç Mütefekirler Dergisi*, C:1.
- Baylon, Christian/ Mignot, Xavier (1995). *Sémantique du langage. Initiation*, Paris, Nathani.
- el-Cürcānī, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. 'Ali Seyid Şerif, (1283), Ta'rifat, İstanbul, Mehmet Esat.
- ez-Zemaşerī, Ebu'l-Kāsim Mahmūd b. 'Ömer, (2009), *Esāsu'l-Belāğa*, Beyrut, Dāru'n-Nefāis.
- Gökkır, Necmettin, (2009), "Tefsir Usulünde "Lafız-Mana" İlişkisinin Tespiti ve Bağlam Bilgisinin Önemi" Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü, 2009.
- Güven, Şahin (2013) 'Dil Anlam ve Çokanlamlılık' *Bilimname*, S:2, s.69-100.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Anlambilim>
- Mücahid, Abdulkerim, (1985), *ed-Delaletu'l-Luğaviyye 'inde'l-'Arab, Dār ed-Diya'*.
- Mücahid, Abdulkerim, Çeviren: Divelekçi, Celalettin, (2006), 'Semantiğin Arap ve Batı Dünyasındaki Serüveni' *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:2.
- Nyckees, Vincent (1998), *Sémantique*, Paris, Berlin.
- Seber, Abdulkerim, (2013), 'Semantik-Delalet Kavramlarının Mukyemesi ve Anlambilim Kavramının Muhtevasının Tespiti' *C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:XVII, S:2, s.97-130.
- Yusuf, Seyyidu'l-'Arabī, *ed-Delale ve ilmu'd-Delale*, www.aluukah.net.